

Ben de Bir Osmanlı Vatandaşım: Osmanlı Ermenisi Keyfurek'in Kâğıt Fabrikası Açma Teşebbüsü

Jülide Akyüz Orat*

Özet

Osmanlı toplumunun bir ögesi olan Ermeniler devletin geliştirdiği “anlayış” politikası çerçevesinde bu anlayışın bir karşılığı olarak devlete büyük bir sadakat göstermişlerdir. Ermeniler kendilerini “Osmanlı vatandaşı” olarak görmüş, devlet için mesai barcamışlardır. Mesai barcayanlardan biri de Tırnovalı bir Ermeni olan Keyfurek'tir. Kendisini Osmanlı olarak tanımlayan Keyfurek Tırnova'da açtığı kâğıt fabrikasının devamını İstanbul'a da getirmek için yabancı tüccarlara tanınan imtiyazdan faydalanmak istemiş, bunun için bir takım tespitlerde bulunmuş, Osmanlı Devleti'nde sanayi ve ticaretin neden gelişemediği yönündeki endişelerini yetkili mercilerle paylaşmıştır. Keyfurek bir Osmanlı Ermenisi, “vatandaş” olarak yaşanan tüm gelişmelere hassasiyetle yaklaştığını günümüze kalan belgelerin diliyle ortaya koymuştur.

Kâğıt Tarihçesi

Tarihin ilk çağlarından beri yazı yazma sevdasında olan insanoğlu bu süreçte taş, bal-

çık, madenler, ağaçtan yapılmış levhalar, kemik, palmiye yaprakları, papirüs, parşömen, kumaş gibi çeşitli maddelerden istifade etmiştir.¹ Yunanca'dan Latince'ye geçen papyrus kelimesi Avrupa'da paper, papier kelimelerine dönüşmüştür.² Araplar papirüse kırtas adını vermişlerdi. Dilimizde kullanılan kâğıt kelimesinin Uygurca'daki “kagat, kagas” kelimelerinden Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçtiği kabul edilmektedir. Divan-ü Lugati't-Türk'te de ağaç kabuğu anlamına gelen kadhız kelimesinin bulunması kelimenin Türkçe olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.³

Milattan önce bir ya da iki yüzyıl önce Çin'de icat edilen kâğıt⁴ Avrupalılar tarafından ancak bin yıl sonra kadar kullanılmıştır. Avrupa'da 11. ve 12. yüzyıllara kadar kâğıt üretimi söz konusu değildir. Avrupalılar kâğıt yapımını Avrupa'da ilk kâğıt fabrikasını kuran Mağrip Müslümanlarından öğrendiler.⁵ Kâğıt Çin'den Orta Asya ve İran'a İpek kervan yolunu takip ederek geldi.⁶ Semerkant'ta kâğıt Talas Meydan Muharebesi'nde Çinli esirler vasıtasıyla 751'de imal edilmeye başlandı. İlk kâğıt fabrikası Harun Reşit zamanında Bağdat'ta kuruldu. Avrupa kâğıt ihtiyacını 1276'da İtalya/Fabrona'da kâğıt fabrikası kuruluncaya kadar İspanya'dan ve Şam'dan karşılamıştır. Fransa'da 1348'de, İngiltere'de 1495'te ve Amerika'da 1690'da kâğıt fabrikaları kurulmuş, Avrupa'da ve dünyada kâğıt sanayi gelişme göstermiştir.⁷

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nin İstanbul ile ilgili kısımlarında Daye Hatun Camisinin bulunduğu mevkide “kefere zamanında” kâğıt imal edildiğine dair bilgiler vermektedir.⁸ İstanbul alındığında Kâğıthane

- (*) Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
(1) Osman Ersoy, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s.7-8.
(2) Zeki Tez, Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi, Doruk Yayınları, İstanbul, 2008, s.15.
(3) Ersoy, Türkiye'de Kâğıt, s.8-9.
(4) Jonathan M. Bloom, Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi, Kitap Yayınevi, Çeviren: Zülal Kılıç, İstanbul, 2003, s.15.
(5) Bloom, Kâğıdın Tarihi, s.15.
(6) Şinasi Tekin, Eski Türklerde Yazı, Kâğıt Kitap ve Kâğıt Damgaları, Eren Yayınları, İstanbul, 1993, s.27-28.
(7) Ersoy, Türkiye'de Kâğıt, s.12-14.
(8) Mehmet Ali Kâğıtçı, Kâğıtçılık Tarihçesi, İstanbul, 1936, s.208.

olarak bilinen çok sulak bir semtte bir kâğıt değirmenin bulduğu ve bu değirmenin II. Bayezid zamanına kadar işlediği belirtilmektedir. Bunlar dışında 15. yüzyılın başlarında Amasya'da ve 1486-87 tarihli Bursa Şer'iyeye Sicillerinde bir Kâğıthane varlığı tespit edilmiştir.⁹

19. Yüzyıl Osmanlı Sanayii Hakkında

Osmanlı Devleti özellikle 19. yüzyılda sanayi alanında bir takım hareketlere girer. Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi hem Avrupa'da hem dünyada bir çığır açmış, çığ gibi de yayılmış çok önemli bir atımdır. Bu devrimden Osmanlı Devleti de kendi payına düşeni almıştır. İlk olarak Osmanlı ülkesi bir açık pazara dönüşmüştür. Hem madde alınan, hem de alınan bu ham madenini işlenmiş halinin satıldığı bir pazardır. Bunun yanında ülkede ticaret yapan tacirin profilinde bir takım değişiklikler olur. 18. yüzyılda Avrupa devletlerinin Osmanlı ülkesindeki ticaretlerinin artması bu ilişkilerde tercüman kullanılmasını da beraberinde getirdi. Bu da Osmanlı reayası oldu. Tercüman olacak kişi için Divan-ı Hümayun'dan Beylikçi Kaleminden alınan ve ücret ödenen beratlar resmi izin sayılırdı. Beratlı tercüman olan gayrimüslim Osmanlı tebaası reaya artık kapitülasyonlardan faydalanan müste'min, tüccar ve elçilik mensuplarının hak ve imtiyazlarına sahip olacaklardı.¹⁰ Ağustos 1802'de III. Selim beratlı tüccarın Avrupalı tüccar olduğunu ve müste'min tüccar gibi bütün haklara sahip olacaklarını belirtiyordu.¹¹ III. Selim büyük uğraşlar neticesinde yabancı devletler himayesindeki beratlı tüccarı Avrupa tüccarı yaparak dış ticaret yapmasını sağlamıştı. Ancak bu durum özellikle Müslüman tüccarı çok rahatsız etmiş, onlar da bir takım haklar talep etmişlerdi. II. Mahmud 1810 tarihinde Müslüman tüccar Hayriye Tüccarı sıfatıyla Avrupa tüccarı statüsüne kavuşturmuştu.¹²

Osmanlı Devleti'nin 1535'te Fransa'ya vererek başlattığı imtiyaz süreci özellikle 19.

yüzyılda devlet için tam bir çıkmaza girmişti. 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ile Osmanlı Devleti ülkeye giriş gümrük vergisini % 5 nispetinde kabul etmiş ve bu ülkenin ticari bir pazara dönüşmesinde çok önemli olmuştu. Fransa ile de 1861'de bir ticaret anlaşması imzalanmış, bu anlaşma ile 1838 anlaşmasında % 5 olarak düşük tesbit edilmiş olan giriş gümrük vergisi % 8 olarak arttırılırken, % 12 olarak yüksek tesbit edilmiş ve ihracatı olumsuz yönde etkileyen çıkış gümrük vergisi % 8 olarak indirilmiştir.¹³

Tırnova'dan İstanbul'a Uzanan Hikâye

Şura-yı Devlet dairesinin evrakı arasında yer alan hikâyede Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Şura-yı Devlet Tasnifi'nde yer alan 1825 dosya ve 40 gömlek numaralı belgelerden istifade edilmiştir. Tırnova'dan İstanbul'a ve Osmanlı memleketine ulaşmak isteyen Keyfurek'in Nisan ayında başlayıp Eylül ayında biten yazışmalarıdır hikâye.

9 Muharrem 286/21 Nisan 1869 tarihinde Tırnovalı Anakil Şura-yı devlete arzda bulunarak Tırnova'da bir kâğıt fabrikası açtığını, üç dört senedir işlettiğini belirterek söze başlar. Fabrika ürünlerini sadece kendi memleketinde yani Tırnova'da satmak harcamaları karşılamadığından ürünlerini Osmanlı ülkesinde satmaya "muhtac" olduğunu, ancak yüzde sekiz gümrük vergisinden dolayı bu işin pek pahalıya geleceğini söyler. Anakil bir de ecnebi dediği Avrupalı tüccara yapılan uygulamaları örnek gösterir. Özellikle Viyana'dan Osmanlı ülkesine kâğıt ve diğer ürünlerin vergisiz olarak geldiğini, gümrük vergisiz mal daha ucuza satılacağı için ahalinin Avrupa tarafından gelen ürünlere daha çok rağbet edeceği tespitini ilave eder. Bu durum ecnebi tüccarın müstağni olmasına (zengin-

(9) Ersoy, Türkiye'de Kâğıt, s.27-28.

(10) Ali İhsan Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, 2. Baskı, s.27-28.

(11) Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, s.67-68.

(12) Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, s.107.

(13) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi/VII, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.260-261.

leşmesini), kendisi ve kendisi gibi olanların ise perişanlıklarına sebep olacaktır. Anakil, fabrikasının borçlu olduğunu, muattal kalaçağını, bunu da adil ve hakkaniyet sahibi padişahın kabul etmeyeceğini, hükümet tarafından “fabrikanın mucidi” olarak diğer imtiyaz sahipleri gibi kendisine de ecnebi nizamının uygulanmasını, ürünlerinin gümrüksüz memlekete girmesini sağlamasını ister. Anakil’in şikâyet ettiği % 8’lik bir gümrük vergisidir.

12 Muharrem 1286/24 Nisan 1869 tarihli yazışmada Keyfurek de Tırnova’da bir kâğıt fabrikası açtığını ve bu fabrikada üretilen mamul maddeleri İstanbul ve ülkenin diğer bölgelerine satmak istediğini kaydetmiştir. Çünkü Keyfurek Tırnova’dan memlekete (Osmanlı memleketine) nakl edeceği kâğıtların gümrük resmi konusunda sıkıntı yaşamaktadır.¹⁴

12 Safer 1286/24 Mayıs 1869 tarihli arzında Keyfurek birkaç seneden beri Avrupa’da kâğıt ve kâğıttan üretilmiş her türlü emtiayı almakta ve satmakta olduğunu belirtir. Keyfurek kâğıdın İstanbul’da imaline kalkışmış, gerekli sermaye ve kolaylık sağlayacak unsurlara vakıf olduğuna karar vererek ham kâğıt ithaliyle kâğıttan eşyayı burada imal etmek için bazı ufak makineler getirterek İstanbul’da Sultan Hamamı caddesinde on iki numarada ufak bir kâğıtçı fabrikası teşkiline teşebbüs etmiş ve Zartaryan Kumpanyası (şirketi) adıyla bu işe başlamıştır.

“Kulları çünd seneden berü Avrupada kağıd ve kağıddan ma’mul her nev’ eşyayı celb ve fûruht itmekte iken kağıdın burada i’maline çıkışmak cesim sermaye ile lazım gelen esbab-ı teshiliyeye mütevakıf olduğu ma’lum ve meczum bulunmak cibetiyle biç olmaz ise şimdilik ham kağıdı getirüb kağıda müte’allık eşyayı burada i’maline heves iderek ufak... ba’zı makineler celb ve İstanbul’da Sultan Hamamı caddesinde on iki numero ile murakkam ufak bir kağıdıcı fabrikası teşkiline teşebbüs ve Zartaryan kumpanyası ‘unvanıyla işe mübâşeret....”

Keyfurek yaptığı kâğıt işi ile ilgili bilgiler vermektedir. Sigara kâğıdı ve yazı defteri türünden bazı imalat ile işe başlayan Keyfurek muvaffak olduğunu, imal ettiği sigara kâğıdının ahali nezdinde Avrupa’dan gelenlerden daha çok makbul ve muteber olduğunu söyler. Hatta bu durum Avrupa fabrikatörlerinin hisselerini tahrik etmiş, Keyfurek’in mamulâtını taklit eden defterler yapmışlardır. Keyfurek bu durumu kendisi gibi fabrika açmak isteyen sanayicilere anlatmış, gayreti artmış ve her tür kâğıdın İstanbul’daki fabrikasında işlenebilmesini arzu ve tasavvur etmiştir.

Keyfurek arzında kâğıt işi ile uğraştığı günden beri gelir ve fayda hususuna dikkat ettiğini, kestirme yollarla menfaat bulmaya sarf-ı efkâr eylediğini bu nedenle memaliki şahanede ne miktarda sigara kâğıdı kullanıldığını tahminen hesapladığını ifade eder. Otuz altı milyon nüfustan ibaret Osmanlı ülkesinde herkesin sigara içtiği varsayımıyla her adam günde on beş sigara içerse dört günde altmış yapraklı sigara defteri tüketileceği aşikârdır Keyfurek’in hesaplarına göre. Bir gün içinde farz-ı misal ahali üç milyonluk sigara defteri sarf edecektir. Bu miktar sigara defteri satın alacak tüccar kesilmemiş ham kâğıdı Avrupa’dan getirterek sigara defterini burada işleyecek olursa günde iki bin amele gereklidir. Bu kadar işçiye günlük yirmi bin kuruş verilirse bir sene zarfında kâğıt işçisinin ücreti on iki bin keseyi geçmektedir.

Bu hesabı en asgari düzeyde yapan Keyfurek ülkede sigara içenlerin içmeyenlere oranla daha çok olduğu bilgisini de verir. Kendisi ile eşit sermayede bir Avrupa kâğıt tüccarı karşılaştırılır ve bir günde sigara kâğıdı harcamasına bakılırsa Avrupalıya gösterilen imtiyaz sayesinde mahallinde yapıp İstanbul’a getiren Avrupa tüccarı bir defaya mahsus yüzde sekiz gümrük ödeyerek ülkeye sevk etmekte, ithal ederse yüzde dört kuruşluk reftiyeden muaf tutulmakta, hem sermayesi artmakta hem de malına talep olmaktadır. Kendisi ham kâğıdı Avrupa’dan alarak

(14) BOA, ŞURA-YI DEVLET (Ş. D) D: 1825 G: 40.

yüzde sekiz gümrük resmi ödedikten sonra yukarıdaki hesaba göre sigara kâğıdının kıyafet ve resmini küçültse dahi tekrar dört kuruş reftiye vereceğinden alınan malın sermayesi yüzde on iki kuruşa çıkmaktadır. Buna rağmen kendi ürettiği kâğıt Avrupa'dan gelen kâğıttan yine daha pahalıya mal olmakta ve ahali Avrupa malına revaç etmektedir.

“... kâğıd abz i'tasına mübaşeret eylediğim günden berü temettu' ve fa'ide husulüne çeşm-i dikkati kesret ve kesdirme yollar arayarak menafi'-i matlubeyi bulmağa sarf-ı efkar eylemiş olduğumdan memalik-i şabane sükkânına ne mikdar sigara kâğıdı sarf olunmakta olduğu ma'lum olmak için ala vecchi'l-tahmin hesab edildiği ve otuz altı milyon nüfustan ibaret olan teb'a-i saltanat-ı seniyyenin milleti tütün içer farz bulunduğu halde beher adam onbeş sigara içecek olur ise dört günde altmış yapraklı sigara defteri ihlak ideceği der-kar olmağla bir gün zamanında ahali-i mefruzeye üç milyonluk sigara defteri sarf olacağı rehin-i rütbe-i sübut olduğuna ve bu mikdar sigara defteri bey' idecek tüccar kesilmemiş ham kâğıdını Avrupadan celb ile sigara defteri.....kovmak murad ider ise 'inde'l-hesab yevmiye iki bin 'amele yetiştirmek lazım geleceğinden bu mikdar 'ameleye verilecek olan yevmiye yigirmi bin guruş olub bir sene zarfında izgir? Kâğıd yalnız 'amele ücreti on iki bin keseyi müteceviz olacağı... vesati'l-nehbar hal ve aşikar olduğuna ve bu hesabın tafsilat ve izabatı matlub buyurulduğu halde ira'aeyeye müte'allık bulunduğumu beyan ile ma'lumat-ı çakeranemi 'arza cesaret kılındığı bendi ...ira'a eylediğim hesab takarrübü azdan az olduğu i'tibarıyla yapılmış ve memalik-i şabane sükkânının tütün içenleri içmeyenlerine galib olduğuna göre iza'af ve muza'af-ı masraf olacağı kıyasla hüveyda (aşikar belli) olacağı gibi Avrupa kâğıd tüccarından birisi çakerleriyle mukabeleye ibtidar iderek beraberce bu abz ve i'taya teşebbüs ibtidarıyla sermayede müsavi olarak bir günde sigara kâğıdı sarfına mübaşeret eylememiz lazım gelse Avrupa sına'atı hakkında gösterilen mesâğ üzerine da'ima mahallinde yapup asitaneye getürdüğü halde

bir def'a yüzde sekiz gümrük i'tasıyla derun-ı memalik-i şabaneye sevk ve idhalinde reftiye namıyla yüzde dört guruşdan mu'af bulunması sermayesine kuvvet olub malının revacına sebebiyet virdüğünden çakerlerinden ziyade malını sarf ile fevk'a'l-'ade temettu' ideceği bedihi olduğu misüllü çakerleri ham kâğıdı Avrupadan celb ve nizam-ı mukarresi vechle yüzde sekiz resm-i gümrüğünü eda eyledikten sonra yine o hal 'aynıyla burada balada beyan olunan hesab ile masraf iderek sigara kâğıdı...vaz' itdiğim ve kıyafet ve resmini küçüldüp değiştirdiğim için tekrar dört guruş reftiye vereceğinden alınan malın sermayesi yüzde on iki guruşa baliğ olub beher hal Avrupadan gelenden ziyade baha ile furuhta mecbur olacak isem de malda revac göremediğim cihetle...”

Keyfurek bu durumun Osmanlı memleketlerinin ithalat ve ihracatının yabancı tüccar eline geçeceğini ifade ettikten sonra iki bin işçiye verilen ücretle o kadar hane ve ailenin geçimini sağladığını ilave eder. Bu durum adalet, hakkaniyet ve raiyyetperverliğe uygun değildir. Gümrükçe menfaat kabul edilen miktar sanayi rüsümünün azalmasına, ticaretin tamamen Avrupa'ya kayarak mahv olmasına, hem ahaliye hem de sanat erbabına hasar olacaktır. Bu kadar insanı perişan etmeye merhamet gerekmektedir.

“... 'inde'l-hesab ikibin 'ameleye verilmekde olan ücretle heman ol kadar hane ve familya idare olunurken o kadarcık bir irade... Avrupaya vermek iktiza ideceği vareste-i beyan bulunmuş bu ise bi'l-vücub ma'adelet ve hakkaniyete ve ra'yyetperverliğe şayan olmadığı ve gümrükçe menfa'at 'add olan mikdar kalil-i rüsüm sınayi' ve ticaretin Avrupaya bütün bütün naklinde mahv olacağı ve bu suretle idilecek hasar hem ahaliye ve hem de erbab-ı san'ata 'a'id olacağı cihetle bu kadar nüfusun... medar ve erbab-ı san'atı davrandırmağa mu'ayyen-ı hakiki olacak olan bususatın ihsanına evliya-yı umurun merhamet ve rabatını tabrik emeliyle ma'lum-ı i'lam ile tecrübe-i çakeranemin göstermiş olduğu halatı 'arz ve beyana cür'et kılındığı...”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere en büyük sıkıntı iç gümrük uygulamasıdır. Dâhili gümrük uygulamasının diğer sanatkârların sanat ve ticarete sebat edemelerini, sarf ettikleri emek ve gayretlerini mahv ettiğini, iflaslarına sebep olduğunu ve üç senelik tecrübesi olduğunu söyleyen Keyfurek hükümetin gümrük konusunda bazı gelişmeler kaydettiğini belirtir. Devlet, dâhili gümrüğü yüzde on ikiden yüzde sekize düşürmüş, geçen sene ıslah-ı sanayi komisyonu teşkil edilmiştir. Hükümetin sanayinin ilerlemesi ve teşvikini uygun görmesi, serrac, debbağ, demirci, dökmece, sandalacı esnaflarına imtiyazlar vermesi, mamulatin ihracında gümrükten muaf tutulması ve sanayinin gelişmesi hakkında usullerin kabul edilmiş olması Keyfurek'in yeniden hükümete arzda bulunmasını cesaretlendirmiştir. Keyfurek emsalleri benzeri fabrikasında ürettiği sigara kâğıdı ve diğer kâğıt eşyalar için gümrük muafiyeti talep etmektedir.

“...emek ve gayretlerini mahv ile kendilerini nabud (yok olan) iderek iflaslarını nasıl müstelzem olmuş ise üç senelik tecrübem iktiza-yı çakerleri dabi merahim eylediğim hususa ‘âdem-i muvaffakiyetimi anlamış ve haline bırakmak hususunu i’tiyad eylemek lazım gelmiş olduğu halde bu husus hükümet-i seniyyenin dabi nazar-ı dikkatini celb ile çümd sene mukaddem dâbili gümrük hakkında yüzde on ikiden yüzde sekize tenzil kılındığı misüllü geçen senehatta bab-ı ‘alide ıslah-ı sanayi’ hakkında komisyon teşkiliyle memalik-i şahanede sına’atın ilerülememesi ve erbabının teşviki tensib buyurularak derhal serrac ve debbağ ve temürcü ve dökmece ve sandalacı esnaflarına imtiyazlar ‘inayet ve ihsan buyurularak ma’mulâtlarının hin-i ihracında gümrükden mu’af tutulması dabi tervic-i sına’i hakkında usul-ı ittihaz olmuş olması kullarını emele düşürerek takaddüm eylemek arzuları yeniden huzur ve emsallerim misüllü fabrika-i naçizanemden çıkarmakda olduğum sigara kâğıdı ve yazı defteri ve sa’ir kâğıddan ma’mul her nev’ eşyadan gümrük alınmamasıyla hissedar lütf ve ‘atıfet buyurulmaklığım

bususu niyazıyla çümd seneden berü san’at yolunda meşbudat-ı çakeranemi beyan ile olunan ma’lumat ne suretde mani’ olmakda olduğu ve nasıl müşkilata duçar eylediğini ira’e-i mezadine mebni tafsilat-ı atiyeye cesaret kılınmışdı...”

Keyfurek Osmanlı memleketinde sanayinin neden geri kaldığı ya da gelişmediği hakkında da bir takım emarelerle izahatta bulunur “aklımca çekemeyerek” ifadesiyle. Ülkeye ithal olunan emtia ve eşyanın her biri ele alındığı ve duruma göre maliyeti hesaplandığında yalnız bir sigara kâğıdına verilecek yevmiye ile her sene milyon keseler Avrupa tüccarına verilmektedir. Yukarıda yaptığı hesabın kendisini tatmin etmediğini, daha derin düşündüğünde “pek büyük Pazar ve panayırı olan eşyanın arızasız ve kötülüğünü ihzara her yerden müsait memalik-i şahanenin” ithalat ve ihracatının Avrupa’ya münhasır olmasını akli almamaktadır. Bunun sebeplerini araştırmak için akıllı ve bu işin ustalarına başvurmuş, aldığı cevaplar; “bir takım ahalinin maarif ve sanayiden haberdar olmadığı, bir takımının berduş olduğu, bir takımı sanayi sayesinde başkaları ile karşılaşacaklarından ahalinin işlerini kolaylaştıracak durumların olmadığı” gibi akıl ve hikmete uygun mülayim cevaplar almışsa da bunlar kendisini tatmin etmemiş, zihninde tekrar akl ve efkâr kıyas ederek harici iki sebep bulmuştur.

“Avrupadan ‘ale’l-‘umum memalik-i şahaneye idbal olunan emti’a ve eşyanın her birileri ele alınmak ve hacete göre sarf olunan malı hesab olunmak lazım geldiği halde yalnız bir sigara kâğıdına verilecek yevmiye ile çıkararak beher sene milyonlar ile keseler Avrupa tüccaratına verilmekde rehin-i rütbe-i sübut olmağla ibyasını murad eylediğim husus hesab-ı tahminiye meydana getürdüğüm kana’at itdirmeyüb dabi ilerüsüne sarf-ı efkara icbar ile abz ve i’tanın pek büyük bazar ve panayırı olan ve eşyanın besa’it (aşık geniş arızasız) ve mazarratını ihzara her yerden ziyade müsa’id bulunan memalik-i şahanenin bütün bütün bey’ ve sırası Avrupa’ya münhasır olmasını ‘aklımca çekemeyerek gerü kalındığının esbabını tafahbusa başlayub

'ukala ve erbab-ı re'se müraca'at eylediğimde bir takımı abali ve teb'anın ma'arif ve sanayi'den haberdar olmaması ve bir takımı... olub edna-yı sa'y ile ta'ayyüş itmeleri ziyadesinden istiğnalarını bir takımı sınayi' meyanesinde derkar olan...'

Bulduğu iki kuvvetli sebep şudur: Birincisi iç gümrük yüküdür. İkincisi ise hükümet ve rüsumat memurlarının ecnebi malıyla Osmanlı emvali arasında muamele farkı yapmalarıdır. Şöyle ki Avrupalılar meydana gelen zorlukları kolaylıkla halledebilmekte, ticaretleri ve sermayelerini arttırma yolu bulmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde gayet ufak ticarete kanaat edenlere meydan vermeyerek kendi mallarına izin konusunda ısrarlıydılar, iflaslarına vesile olacak durumları ortadan kaldırmaktadırlar ki kendisinin ürettiği sigara kâğıdını taklit ederek İstanbul'a sevk etmeleri bunun bir göstergesidir. Bu durum kendisinin iflasına yol açacaktır neredeyse. Kendisi gibi murad edenleri yine Avrupalı bitirmeğe muktedirdir.

"...yekdiğerinin bir birine münasebet-i kamile ile i'anesine muhtac olduğundan kaffe-iibzar ve tedarüküyle abaliyi men' kılacak esbab-ı tesbilye henüz memalik-i şabanede olmaması gibi 'akl ve hikmete muvafık-ı mülayim ecvibeler alınmış ise de bunların hiç biriyle hicab olamayarak ma'mulat-ı müstabsile ile umur-ı mütebazıra fi'z-zibni tekrar kıstas-ı 'akl ve efkar ile mizan eyleyerek haricden iki sebep-i kuvvi bulunmuş ve bunun biri dahili gümrük kaziyesi olduğu beyan olduğundan sarf-ı nazarla diğerinin ki hükümet ve rüsumat-ı me'muratın ecnebi malıyla memalik-i şabane emvali meyanesinde mu'amelece fark gösterdiği gibi rüsumat-ı mezvu'adan fazla bir şey vermeyüb her halde mu'amelat ve abz ve i'tasınca vuku' bulan 'akde ve müşkilatı gayet kolay hal idebilmeleri tevs'i-i ticaretlerine ve sermayelerinin tezayüdü esbab-ı tesbilyelerini tedarüke mu'avenet eyleyerek buldukları hali iktisaba netice vermiş ve andan ticaret bir mertebe ilerü gitmiş ki devlet-i 'aliyye mülkünde gayet ufak ticarete kana'at idenlere meydan vermeyerek kendü

mallarına sur-ı temlik itdirmek ısrar ve ikdam gösterir ise iflaslarına vesile olacak suretle tedarüküne kalkışdıkları delalet-i emsalle meşhur ve hususıyla burada çıkarmakda olduğum sigara kâğıdlarının taklidini yaparak asitaneye sevk ile abz ve i'ta-yı çakeraneme sekte verecek dereceye çıkmış ve el-an bu misüllü mubazir-i 'adide ile uğratmakda bulunmuş ve şu halde teb'a ve zir-i destan bir eser meydana getürmeleri şöyle dursun murad idenleri yine Avrupalı bitürmeğe muktedir oldukları...'

Avrupalı tüccar ile Osmanlı tüccarı arasında dengenin kurulabilmesi için Avrupa'dan gelen maldan tekrar alınan gümrükten muaf tutulması işe yarayacaktır. Ticaret ve sanatı ileri götürmeye isteklilerin imtiyazlı tutulmasını ve bu işe ufaktan mesai harca-yanların hakir görülmemesini, teşebbüs ettiği işin canlandırılmasının yollarının aranmasını söyler. Bu durum ticaretin hepsini olmazsa dahi birazını mülke tahsis edecek, çekilen sıkıntının önünü alacak, azar azar başkasına muhtaçlıktan kurtulmak ahali hakkında isnad edilen ifadeyi iptal edecek, sanatlar birer birer tekrar zuhur edecektir. Güç görünen şeylerin gayet kolay olabileceği ahali arasında da taraf bulacaktır.

"...Avrupa tüccarıyla memalik-i şabane tüccarı meyanesinde Avrupa malınca tesviye hasıl olmak için Avrupadan vürud iden maldan tekrar alınan gümrükden sarf-ı nazar olunmasıyla o makule şeylerden mu'af tutulması pek çok iş göreceği gibi ticaret ve san'atı ilerü götürmeğe habişker bulunanların sa'irlerine nisbet imtiyazlı tutulması ve işe ufaktan bed'en idenleri hakir 'add itmeyerek teşebbüs ideceği işi canlandırarak suretde ibyasının yollarını ira'e ile peder-i sahib himmetli evlad gayret-i şu'ara vireceği ümid ve istimaleti hükümet-i seniyyenin icra eylemesiyle memalik-i şabanenin ticaretini bütün bütün olmazsa bile birazını mülke tahsis ile bugünkü gün çekmekte olduğumuz fıkdanı hal-i kaziyeye-i muzırrasının önümü almağa ve refte refte ihtiyac-ı kamileden başkasına ve iltifatdan kurtulmağa sa'y olunması gibi şeyler abali hakkında isnad idilen müfadedi ibtal ve

san'atlar birer birer zukur iderek i'anenin matlubdan ziyade husulünü 'ammeye ira'e ile güç görünen şeylerin gayet kolay olub himmet-i rical ile...ebniye-i teyessür olacağı cümleye i'lan maksadına mebni şu hususu tasavvur ve ...ide-rek 'arz ile ümidvar olduğum 'inayet- celileyi 'avakıb-.....intizar eylediği beyan-ı çizane kılındığı..."

Osmanlı ülkesinde işleyen sanayi yukarıdaki muamele ve durumda olup vaktiyle konulan gümrük ve damga gibi bazı engellerin ekserisi mahv ve yok olmaya sebeptir. Bu nedenle ülkede servet ve semenini Avrupa'ya nakl eden milyonlarca ahali eziyet çekmişler, deryaya gark olmuşlar, berduş düşmüşlerdir. Bu durum Avrupalıya daha da kuvvet vermiş, bugünkü bulunduğumuz hali arttırmıştır, bu durum devam ettiği takdirde bütün tüccar ve sanayi erbabı etkilenecektir. Saltanat işlerini bilenler ve faide-i mesalihi mülk ve millet olanların bu hususu açıkça bildiklerinden şüphe edilemez, ancak tüccar ve esnaf arasında isteklileri korumak gerekirken ona kanaat edilmemiş, teşvikat yoluna gidilmiştir. Sanayi erbabı olan kendisinin şimdilik ufak bir ticarete razı olduğunu, saltanat-ı seniyyede imtiyaza nail olmak istediğini, mukavva ile kaba kâğıdın imaline başlayacağını, gün geçtikçe her türlü kâğıt imaline muvaffak olmayı ümid ettiğini, sermayesini ve mesaisini az vakt içinde bir çok ala kâğıt mamulatına harcayacağını, bu durum bazılarını rahatsız etse de imali mümkün olan emtiayı ihraç edeceğini belirtir Keyfurek.

"...Memalik-i şabanede işlemekte olan sınayi balada best ve beyan olunan mu'amelat ve halat ile vaktiyle vaz' olunan gümrük ve tamga gibi ba'zı esbab-ı mani'anın vücudu ekserisini mahv ve nabud ve kalanları.....hükümünde olub meyane-i erbab-ı sına'ide na-ma'dud oldukları dide-i bar ve ayyar ile meşbur ve tekalif-i şakka-i gayr-ı mütehammille sınayi'-i dabilileyi bu hale getirdükden sonra memalik-i şabanede servet ve samanını Avrupaya nakl ile milyonlarca ahali garik-i derya-yı zaruret ve ...har-ı eziyet ve pek çoğu ...beder-i yüzde su'al ile ta'ayyüşe

gayret ve şu hal ise Avrupa abz ve i'tasına kuvvet ve vüs'at virerek bugünkü bulunduğumuz hali kesb ile minval-i meşruh vecble devam eylediği surette cümle tüccar ve erbab-ı sınayi' müstağ-rak-ıhayret olacağı varest-i izah ve işaret bulunmuş ve evliya-yı umur-ı saltanat ve fa'ide-i mesalib-i mülk ve millet olanlar ise bu hususu bedahet (bedihi) üzere bildiklerine asla şübhe edilemez ise de tüccar ve esnaf meyanesinde habişker zukuruna ta'lik ile erbab-ı himmete dideduz olmak ve isti'dad ve erbab-ı sınayi' gözetmek lazım gelürken ana da kana'at idilmeyerek teşvikat yoluna gidildiği cihetle çakerleri dabierbab-ı sınayi' olmak üzere şimdilik ufak bir ticarete razı olarak niyaz-mend olduğum refsiyeden mu'af ile mübaşeret eylediğim karın nihayetine vasıl oluncaya kadar.....saltanat-ı seniyyede bir imtiyaz-ı mahsusaya na'il ve sezevar buyurulduğum ve istihsal-i me'zuniyet ve mu'afiyet eylediğim anda mukavva ile kaba kâğıdın i'maline o günden mübaşeret ile ideceğim menfa'atden gün begün her nev' kâğıdın i'maline muvaffak olmağı ümid ve bu babda sermaye ve sa'y-ı naçizanemi sarf ile az vakt içinde bir çok dilhab- 'ala kâğıd ma'mulatını encame reside ideceğimi ve bu ise ba'zı kesanın inti'aşını isticlabla (celbden çekme) burada i'mali mümkün olan kaffe-i emti'anın kuvveden fi'ile ihracına vesile olarak delalet-i emsal şerefine itlaf ve i'taf...hükümetle na'il olmak arzuları tezyid-i san'at tarafına.....kemteranemi ...olmuş ve bu hususun ibyası ise mücerred-i himmet ve veli-ni'met-i 'ulyaya mütevakıf"

El-cevab Devlet

16 Haziran 1869 tarihli yazışmada Anakil ve Keyfurek'in başvuruları ile rüsumat emanetliği tarafından yürütülen yazışmaların birleştirilerek Nafia dairesinin tebliği ile Sultana sunulduğu anlaşılmaktadır. Gümrük emanetinin cevabı şöyledir: Dâhil fabrika ürünlerinin dışarıdan geleceklerle rekabet edebilmesi için ürün kaliteli olmalıdır, yoksa boş yere gümrük resminden muaf tutmak devleti gelirden mahrum edecektir. Bir fabrikanın mamulatının kaliteli olması diğer

fabrikalarla rekabet etmesini kolaylaştıracak ve gelişmesini sağlayacaktır. Üstelik içeride açılacak fabrikalar dışarıdaki fabrikalardan daha iyi, onlarla aynı derecede olmazsa ürünlerde kalite ve rekabet olamayacaktır. Ülkede açılacak yeni fabrikaların, uzun zamandır tesis etmiş ve her türlü izine mazhar olmuş Avrupa fabrikalarının devamı ve bekası için Avrupa'da olduğu gibi iç gümrük vergisinden muaf tutulmasından başka çare ve imkân olmadığı ifade edilmiştir. Bu muafiyetin dışında kalmak dâhili sanayinin terakkisini engellemektir, fabrikaların memleketteki artışı ve mamulatin terakkisi devlete menfaat sağlayacaktır. Fabrikalardan alınmayacak gümrük resmi miktarı pek cüzi bir miktarda kalacağından milletin mamuriyetini gerektirecek böyle bir gelişme devletin varidatını heba etmek anlamına gelmez denilmişse de durum hakkında Sultanın değerlendirmesinin nihai olacağı bildirilmiştir.

14 Eylül 1869 tarihli yazışma ise sanayinin gelişmesi yönünde hükümetin alacağı tutumla ilgilidir. Osmanlı memleketinde açılan fabrikaların ürünleri ile dışarıdan gelecek fabrikalar mamulatinin rekabeti için bazı fikirler sunulmuştur. İlk olarak bu rekabette içerideki fabrikaların müsaadeye mazhar olmaları önemlidir. Ancak içeride açılacak fabrikalar eğer Osmanlı memleketinde üretilen ve mevcut bir sanayi sanatından ise bu fabrikalara imtiyaz verildiği takdirde bunun tesirini önce memleketteki sanayi mensupları hissedecektir. İlgili sanayi dalındakilerin birçoğu o sanattan ettikleri menfaati fabrikadan elde edecekler, diğerleri mahrum olacaktır. Fabrikanın bir faydası el ile yavaş işlenen, birçok ahalinin iştiğal ettiği şeylerin makine vasıtasıyla çokça üretilmesidir. Bu iki hususu memleketin çıkarı için değerlendirmek gerekmektedir, hangisi daha faydalı ise ona dair oy birliği yapılmalıdır. Birisi yapılacak fabrikanın Osmanlı memleketinde asla mamul ve mevcut olmayan sanayiden olması ve bunlara kolaylık gösterilmesidir ki istifade edilebilir. Bu sanayinin bir miktarı içeride işlenir-

se dışarıdan gelecek miktarda azalma olacak ve biraz da olsa denge sağlanacaktır. İkinci olarak servet sahibi ahalinin sanayinin getireceği gelire ulaşmasıdır. Bu imalata rağbet edenlerin bir şekilde teşviki gereklidir, yeni yapılacak fabrikalar ürünlerinden gümrük resmi alınmayıp milletin faydası kıyaslanırsa elbette gümrük resminin feda olunmasının gerektiği aşikârdır. Gerek içeride mamul ve mevcut olan gerek olmayan bir sanata dair yeniden fabrika inşa edecekler gümrük resmi ödemelerse yahut başka bir yardıma devletçe mazhar olurlarsa bu imtiyaz sadece bunlara münhasır kalmayacak ve başka kişilere de sirayet edecektir. Bu husus hatırlatılmakta ve kâğıt fabrikasından gümrük resmi alınması gerekmediği belirtilse de nihai karar Sultanındır denilmektedir.

“...haricden gelmekde olanın miktarını o nisbet üzere taklil ile muvazene-i ‘umumiyece fa’ide-mend olmak saniyen abaliyi esbab-ı servetden olan hıref ve sanayi’in karına ulaştırmak kazıyyeleri olub şu iki suretin dahi husulü böyle i’malata meyl ve rağbet idenlerin bir tarik ile itma’ı ve masunnu’at-ı ecnebiyeye rekabet idibilmeleri için ıkdar idilmelerinden başka dürlü olamayacağı kazaya-yı müslimedendir bir de bu misüllü yeni yapılacak fabrikalar ma’mulâtından gümrük resmi alınmakla hazinenin zahirde ideceği intifa’ bunlardan resm-i gümrük alınmadığı halde milelin göreceği feva’id ile muvazene olunur ise elbetde resm-i gümrüğün feda olunması tarafı tercih olunmak iktiza ideceği der-kardır. Şu kadar ki bu makule gerek dabilen ma’mul ve mevcut olan ve gerek olmayan bir san’ata mahsus olarak yeniden fabrika inşa ve ihdas idecek olanlar fabrikaları ma’mulâtından gümrük resmi alınmamak veyahud sa’ir dürlü i’ane olunmak gibi devletce mazhar-ı müsa’ade olurlar ise bu müsa’ade veyahud ol san’atın i’mali imtiyazı yalnız bir veya birkaç kişiye hasr olunmayarak anlardan sonra dahi öyle fabrika ihdasıyla ol san’atı işlemek isteyenler olub da imtiyaz taleb iderler ise anlar dahi mukaddem kimlerin na’il oldukları müsa’ade-i devlete mazhar idilmeleri usulünün ittihazı...”

Nafia Nezareti'nin fezlekesinde; Osmanlı memleketinde fabrika te'sis ederek sanayinin ıslahına heves ve rağbet edenlere yabancı mallarla rekabet edebilmeleri için devletçe kolaylık ve müsaade olunması itiraf ve tasdik etmekle birlikte ülkede mevcut sanayiye mahsus açılacak fabrikalar imtiyaz sahibi oldukları taktirde birçok şahsın menfaati onlara da intikal edeceği, rekabetin ilk önce mevcut sanayi çalışanları ve esnafını etkileyeceği vurgulanmaktadır. Fabrikalarda işlenen ve halkın uğraştığı şeyler makine vasıtasıyla ve az amele ile çok üretim olacağı için bu yolla fazla nüfusa yeni bir iş kapısı açılacaktır. Devletin yapacağı fedakârlığın menfaatini arttıracığına şüphe yoktur. Nafia Nezareti bir sanat dalı var olsa bile bu dal ile ilgili ıslah yapılmadıkça menfaatin bir derecede kalacağını, ilerlemeden yoksun olacağını belirtmektedir. Eski bir sanatın ıslahı ile yeni bir sanatın seçilmesini ve kabulünü aynı menfaatmiş gibi kabul etmek gerekmektedir. Bunun için iç gümrüğün kaldırılması bu olumsuzlukları ortadan kaldırırsa da bunun uygulaması hazineye aittir, ancak onun da şimdi zamanı değildir. Osmanlı memleketinde mevcut sanayiden birine yapılacak imtiyaz diğerlerine de sirayet edecek, o sanat dalında el ile yavaş yavaş işleyen amele grubu toptan fabrikada imal edince bu işle uğraşan çokça nüfus iş yapamayacaktır. Üstelik mevcut sanayinin işlemlerini mevcut olmayan sanayinin oluşmasına çalışmak fayda bakımından tercih edilemez. Osmanlı ülkesinde mevcut sanatlar için fabrikalar yapılmadıkça bir taraftan onları ve bir taraftan ahalinin ürettiklerini gümrük resminden muaf tutmak yolu seçilirse hatırlara gelen mahzurların kaldırılması kabil olmayacaktır. Bunlara mahal vermemek için devletin resmi müsaadesi şimdilik yalnız memleket dâhilinde bulunmayan sanatlara mahsus yapılacak fabrikaların mamulat ve mahsulatından iç gümrük resmi alınmamakla yetinilmesidir. Bu tür fabrikalar arttıkça mevcut sanayi tezgâhları fabrikaya dönüştükçe hazinenin durumu müsait oldukça gümrük vergilerinin az tutulması çoğunlukça kabul

edilmiş ve bu esasa göre Samsun ve Tırnova'da açılan şeker ve kâğıt fabrikalarının mamulat ve mahsulatından vergi alınmaması ve Zartaryan'ın mamul kâğıttan elde ettiği sigara kâğıtlarının gümrük resminden aff edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu husus faydalı görünmüş olduğundan her ne vakit kâğıt fabrikası açarak İstanbul'da kâğıt imal ederse gümrükten muafiyet talebi kabul edilecektir. Keyfurek'e verilecek cevap bu olmuştur. Alınan kararın taraflara ve vilayetlere bildirilmesi istenmiştir.

"...tefritden masun bir esası tevkif olunmak için şimdilik yalnız dahil-i memalikde mevcut olmayan san'atlara mahsus yapılacak fabrikaların ma'mulat ve mahsulatından dahil-i resm-i gümrük alınmamakla iktifa olunarak bunlar tekessür itdikce ve mevcut olan sinayi' destgablarının fabrikaya tabviline mülken isti'dad-ı terakki eyledikce ve hazinece bal müsa'id oldukça imtiyazat-ı rüsumiyenin dahi ...tutulması ekseriyet-ara ile tensib olunmuş ve şu esas iktizasınca Samsun ve Tırnovada küşad-i seniyyeye ...olmak üzere resm alınmaması hususlarının rüsumat emanet-i celilesine havalesiyle nezaret-i müşarun ileyhayada ma'lumat virilmesi ve zikr olunan iki fabrikanın ma'mulatı resm-i gümrükden mu'af olduğunun taraf ve tarafeyn vilayetine bildirilmesi tezekkür olundu ise de ol babda..."

Yukarıda çizilen olumlu tabloya istinaden fabrikaların imtiyaz altına alınmasının çok faydalı olacağı, memlekette bulunmayan sanayinin memlekete gelmesinin önemli olduğu ve şeker ve kâğıt fabrikasından hangisinin imtiyaza mazhar olması uygun ise onun imtiyazını oylamak nafia dairesinin müzakeresinin neticesidir. Birçok mahsulü burada imal etmek yerine yabancı diyara götürerek sanayi fabrikalarında imal edip yine Osmanlı ülkesine getirmek gibi bir ticari anlayış tebaa için yalnız onda bir nisbetinde bir fayda olacaktır. Bu nedenle gümrük resmi alınmaması daha doğru görülmüştür. Kâğıt fabrikası mahsulat ve mamulatının gümrük resminden affıyla ileride bu tür fabrikalar açmak isteyen-

ler olursa talep edecekleri imtiyazın kabulü kararlaştırılmıştır.

“*Sınayi’-i mevcude-i dabiliyeye mahsusan yapılacak fabrikaların tabt-ı imtiyaza alınmalarının ‘umuma te’siri şayan-ı mü’tala’ olduğundan ve bu cümle ile beraber dabil-i memalikde şimdiye kadar sani’ ve ‘amil olmayan ve bila-dabiliyeden gelen ma’mulat ve mahsulat için yapılacak fabrikaların müsada’at-ı mahsusaya na’iliyetleri ebemm görüldüğünden buralarının muvazenesiyle memalik-i mahsusanın hal-i hazırı şu iki nev’ fabrikalardan kangısının mazhar-ı imtiyazat olmasına müste’id ise anın imtiyazını re’ye ta’lik itmekden ve nev’-i sani cümlesinden olan salifü’z-zikr kağıd ve şeker fabrikalarının mahsulatı dabilen resm-i gümrükden mu’af tutulmak lazım geleceğini beyandan ‘ibaret olub nafi’a da’iresinin netice-i müzakerenin dabi memalik-i devlet-i ‘aliyyede ma’mulat üzerine mevzu’ olan rüsumat birçok mahsulatın burada vesa’it-i i’maliyeden mahrumiyetini ve diyar-ı ecnebiyeye götürülerek sınayi’ fabrikalarında ba’de’l-i’mal yine memalik-i ‘Osmaniyeye getirülmesiyle ticaret ve menafi’inden sınıf-ı teb’a için yalnız onda bir nisbetinde şey kalub başlıca ...ecanibe intikalini istilzam eylemekde olduğuna nazaran ‘ale’l-‘umum fabrikalar ma’mulatından gümrük resmi alınmaması mülkce fa’ide-i külliyeyi mucib olacağından salifü’z-zikr kağıd ve şeker fabrikaları mahsulat ve ma’mulatının resm-i gümrükden ‘afvıyla beraber ilerüde böyle fabrikalar ihdas etmek isteyenler olub da imtiyaz talebi derer ise anların da işbu müsa’adeye mazhar idilmele-ri kararlaştırılmışdır.”*

Devlet kurumlarının yaptığı yazışmalar Osmanlı devlet adamlarının Avrupa’da yaşanan gelişmelerin farkında olduğuna işaret etmektedir. Devletin zenginleşmesinin bir kaynağı esnaf ve sanayidir ve bu alanlardaki gelişme yine devlete fayda ve kâr sağlayacaktır. Avrupa sanayinin gelişmesinden geride kalınacağı gibi beden ile vücuda getirilen metanın makine kuvveti ile yapılması dünyada ticareti fevkalade ilerletmiştir. Osmanlı Devleti’nde de fabrikaların çoğalması gerek-

tedir, sermayenin ilerlemesi rekabetin devamına medar olabilecek izin ve muafiyetle yakından ilgilidir. Bu bakımdan vergi muafiyeti en etkili fedakârlık olacaktır devlet açısından. Nafia dairesinin bu konuda ortaya koyduğu mü’talaa sanayinin gelişmesi için vesika sebeplerini içerir. İlâveten Osmanlı Devleti’nde fabrikaların artması için iki yol vardır: Ülkede var olmayan sanayinin getirilmesi, diğeri de mevcut sanayi dallarını ıslah etmektir. Birincisine örnek kâğıt gibi Osmanlı ülkesinde mevcut olmayan bir sanat dalında fabrika yapmaktır. İkincisine örnek ise hal-i hazırda Halep’te üretilen kumaşların daha kolay üretilmesi için çalışanların fiili mesaisini makine kuvvetine dönüştürmek örneğidir.

“...*Vakı’an servet-i mülkiyenin bir manba’-ı mühimi dabi hıref ve sınayi’ olub bunda görülecek terakkinin menfa’at ve fa’idesi yine mülke a’id olmak emr-i tabi’ idüğü bugünkü günde Avrupaca sınayi’in terakkisinden nümayan asar-ı... isbat ideceğinden ve a’sar-ı kadimede ‘ameleyat-ı bedine ile vücade getirülen şeylerin şimdi makine kuvvetiyle yapılmakta olması kıta’at-ı ‘alemde emr-i ticareti fevk’a’l-‘ade ile rüledtiğinden memalik-i devlet-i ‘aliyyede fabrikaların lüzum-ı teksiri müsellemtan olduğu gibi bunlarca sermaye-i terakki devam-ı rekabete medar olabilecek müsada’at ve imtiyazata mazhariyet-ı kaziyesi olub ma’mulata mahsus olan rüsumatda fedakarlık-ı ihtiyari ise müsada’at-ı resmîyenin en mü’essiri olduğundan nafi’a da’iresinin ol babda irad eylediği mü’tala’at-ı sınayi’a müte’allık te’sisat-ı nafi’a için esbab-ı mevrukeden ‘add olunur ise de balada irad ve ifade kılman fa’ide-i ‘umumiye muktezasinca memalik-i devlet-i ‘aliyyede fabrikaların teksirini arzu etmenin iki usulü olub anların birisi bizde vücudu olmayan sınayi’in abz ve ta’mimi ve diğeri dabi sınayi’-i mevcudenin ‘ameleyatınca müttebaz olan halin ıslah ve tesbili kaziyeleridir ki bunların birincisi kağıd ve şeker i’mal etmek gibi dabi memalik-i ‘Osmaniyede vücudu ve eseri olmayan bir san’ata fabrika yapmak ve ikincisi mesela el haletü hazihi Halebde nesc ve i’mal olunan akmişenin dabi esbel vecble vü-*

cuda getirilmesi için bir takım adamın hazır eylemekte oldukları mesa'i-i fi'ilyeyi makine kuvvetine tabmil eylemek suretleri olduğuna nazaran bunların ikisi de erbab-ı sınıyi' hakkında semeni olan hal-i terakkiyi te'min edecek esbabdan olup fakat asliye-i mezkurenin fa'ideleri mu'amelat ve ihtiyacat-ı hazıra ile muvazene olununca şimdiki halde bizce... ve elzem olan şey mülkte vücudu olmayan sınıyi'in her ne suretle olur ise olsun istihsaline çalışmak ve eserini fi'ile getürmekle hem 'amillerinin ve hem de tüccarının menfa'atlerini te'min eylemek ka-ziyesi idüğü sabit olur ki..."

Sonuç

Tırnovalı bir Ermeni olan Keyfurek'in kendini Osmanlı vatandaşı olarak gördüğü gayet açıktır. İstanbul'da bir kâğıt fabrikası açma teşebbüsü, imal ettiği kâğıt ve benzeri ürünleri Osmanlı ülkesinde satma isteği ile başlayan hikâyesi aynı zamanda hem Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabalarının hem de Osmanlı ülkesinin Avrupalılar tarafından sanayi anlamında istilasının bir göstergesidir. Keyfurek gibi azimli müteşebbisler Osmanlı ülkesine yatırım yapmak, sanayii geliştirmek, yeni istihdam alanları yaratmak ve Avrupa ile rekabet edebilmek için arzlar yazmışlar, ısrar etmişler ve bir nevi devleti harekete geçirmişlerdir. Keyfurek tüm bu atılımları yaparken haklı olarak kendisini Osmanlı tebaası saymış, yapmak istediklerinin Osmanlı ülkesi

için hayırlı olacağı düşüncesiyle hareket etmiştir. "Devletin hayr ve menfaati, padişahın adalet ve hakkaniyet sahibi" olması onun için can simididir. Neticede yapılan tüm yazışmalar, görüşmeler Osmanlı devlet adamlar tarafından değerlendirilmiş, devletin elde edeceği menfaatin eksisi artışı hesaplanarak sergilenen tavır ortaya konmuştur. Amaç ülkede var olmayan sanayinin ülkeye getirilmesi, iç gümrük vergisinin teşvik amaçlı olarak muaf tutulmasıdır.

Kaynaklar

Ana Kaynak

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ŞURA-YI DEVLET (Ş. D) D: 1825 G: 40.

Kitaplar

BAĞIŞ, Ali İhsan, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, 2. Baskı.

BLOOM, Jonathan M. Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi, Kitap Yayınevi, Çeviren: Zülal Kılıç, İstanbul, 2003.

ERSOY, Osman, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, Ankara Üniversitesi, Basımevi, Ankara, 1963.

KÂĞITÇI, Mehmet Ali, Kâğıtçılık Tarihçesi, İstanbul, 1936.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi/VII, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

TEKİN, Şinasi, Eski Türklerde Yazı, Kâğıt Kitap ve Kâğıt Damgaları, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

TEZ, Zeki, Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi, Doruk Yayınları, İstanbul, 2008.